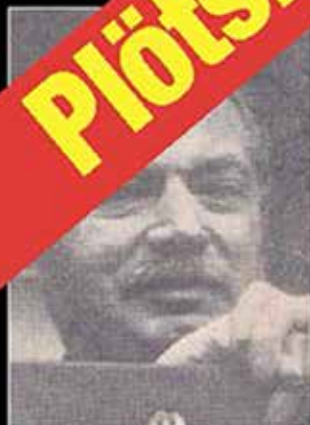
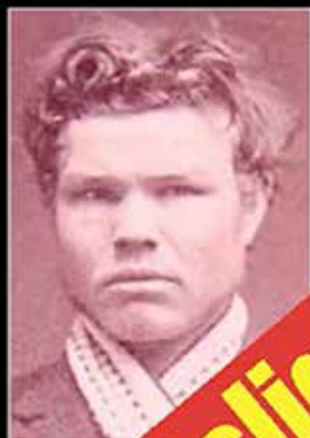

ULTIMA ESPERANZA BOOKS

PER ERIK TELL

Plötsligt small skottet

16 ruskiga berättelser om dåd & död i Skåne

Innehåll

Förord	7
Ryedalsmordet 1656	9
Snapphanemorden 1678	14
Mörderskan Pus-Else 1679	19
Giftmorden i Årröd 1860	25
Harastorpsmorden 1877	30
Bessingedramat 1881	38
Glimmingemördaren 1886	44
Yngsjömordet 1889	53
Giftmorden i Hörja 1900	63
Kolamossemördaren 1909	70
Ignabergamordet 1927	78
Bildsköne Bengtsson	87
Veberödsmannen 1927	95
Esarparn 1932	104
Grammofonmordet 1933	110
Hurvamördaren 1951-52	114

Förord

När skådespelaren Ernst-Hugo Järegård i mitten av 1980-talet trädde in i svenska folkets vardagsrum som Hurvamördaren, som Veberödsmannen eller Esarparn, satt TV-tittarna som förhäxade framför apparaterna.

TV-serien *Skånska Mord* visades för 30 år sedan, men blev i sig ett begrepp.

För KristianstadsJournalen har journalisten Per Erik Tell under några år forskat vidare kring några av de välkända, och några mindre kända, rättsfall som skakade Skåne och fyllde tidningarna under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

Det blev en artikelserie som rönt ett mycket stort intresse bland våra läsare och därför har vi beslutat att ge ut den här boken med fokus på historiska rättsfall i östra och norra Skåne. Vi börjar i de mörka snapphaneskogarna i Göinge och fortsätter till tragedin som avslutades i Bosarpsjön. För att ge ytterligare tidsanda publicerar vi också några av alla de visor, skillingtryck, som snabbt diktades ihop, gavs ut och såldes, när något rysligt hade inträffat.

Tack till alla som berättat, hjälpt till att hitta bilder och leta fram detaljer som annars skulle ha suddats ut av tidens gång.

Kristianstad december 2015

Tomas Tillberg

Chefredaktör, KristianstadsJournalen

Mördaren karvade in en ursäkt i dörrkarmen

Varför Lussi Abrahamsdotter hade hamnat hos översten Henrik Oldeland på Ryedals säteri på Lister framgår inte hos historietecknarna. Kanske var hon bara piga.

Oavsett vilken anledning, om hon bodde där emot sin egen vilja eller inte, så blev det adelsmannens fall att han hyste henne.

Påvel Jönsson från Gualöv var nämligen fast besluten att hämta hem sin fästmö. Han tog därför far, Jöns Nilsson, och två andra karlar från Sölvesborg, som gode män och vittnen, med sig för uppdraget och begav sig till Ryedal.

Beväpnad med både långbössa, pistol och täljkniv blev Påvel nervös och sköt ett skott mot översten så fort denne kom ut på gården. Skottet gick rakt genom armen och in i kroppen på översten, som dog en knapp vecka senare av sina skador.

Det var den 28 januari 1656 och såväl Skåne som Blekinge tillhörde ännu Danmark.

Påvel blev förskräckt över det inträffade och efter skottet karvade han in sin ursäkt i dörren till huset. Enligt rättegångsprotokollet från Göta Hovrätt i Jönköping ristade Påvel in att det som hade hänt hade hänt emot hans vilja och uppsåt. Först därefter gick han in i huset och hämtade under pistolhot ut Lussi Abrahamsdotter.

Det finns i hovrättsdomen bara antydningar till varför Lussi Abrahamsdotter befann sig på Ryedals gård. Hovrätten skriver att det är obevisat att salig översten "kunnat haft andra billiga orsaker, efter att han var hennes husbonde, eller som klaganden, överstens änka, Sophie Markdanner, föregiver, att avhandla om hennes barns avvitrande innan dess hon skulle träda i annat gifte".

Vad detta betyder i klartext är svårt att reda ut. Det är lätt att tänka tanken att överste Henrik Oldeland hade gjort den unga Lussi Abrahamsdotter gravid och därför tagit henne till gården. Det var inte ovanligt under den här tiden att adelsmän tog sig friheter gentemot kvinnor bland folket. Det är emellertid ingenting vi kan säga med säkerhet utan bara spekulationer.

Henrik Oldeland var född på godset Trellerup på Fyn 1615. När han var 38 år gammal gifte han sig med sin femton år yngre syssling, Sophie Markdanner. Hon var dotter till Fredrik Markdanner, vilkens far Caspar i sin tur var oäkta son till den danske kungen Christian III. När Fredrik Markdanner dog 1635 lämnade han en del gods i Skåneland efter sig och de tre döttrarna fick gårdarna på Listerlandet. Sophie köpte och bytte till sig av de andra och blev själv ägare till Ryedal, Agerum och Rävaryd. Totalt omfattade det sju gårdar och tre gatehus.

Henrik Oldeland gjorde alltså ett gott parti då han gifte sig 1653 med Sophie Markdanner. Två år efter giftermålet flyttade de till Ryedal.

Henrik Oldeland tog värvning och blev kavallerikapten i Glückstadt i Holstein 1644 men fick avsked efter freden i Brömsebro året därpå. Han fortsatte i annan krigstjänst i utlandet och befordrades till överste innan han i samband med giftermålet med Sophie Markdanner stannade kvar i Danmark.

Innan han tog värvning hade hans håg stått till konsten. Han reste som ung till universitetet i Leiden i Holland och studerade konst. Bland annat är det troligt att han studerade den samtida Rembrandt. Efter att ha fått mer pengar av sin far fortsatte han till Italien och Padova, Venedig och Genua där han fick ytterligare inspiration för sitt måleri.

I dag finns bara ett fåtal verk kvar av Henrik Oldeland. I ett danskt konstlexikon skriver man om Oldelands färdigheter att han visar inflytande dels av Rembrandt och dels av Rubens men att kvaliteten på hans konst inte höjer sig särskilt mycket över amatörstadiet även om det finns en viss intensitet i hans personteckningar. Särskilt mycket av hans konst finns heller inte bevarat. Ett självporträtt finns i en samling i Wien och i Dresdens konstsamlingar finns ett porträtt, ett kopparstick, av den tyskromerske kejsaren Maximilian I.

Henrik Oldelands tid på Ryedal blev alltså knappt ettårig. I januari 1656 kom Påvel Jönsson, Jöns Nilsson och de båda gode männen Tage Brämer och Nils Påvelsen till gården för att hämta Lussi Abrahamsdotter.

I Göta Hovrätts dom från 1661 står det att de var beväpnade med allehanda gevär, i synnerhet med långbössor och pistoler. Det sägs vidare att översten inte var avog på något vis, utan fägnade sina besökare väl. Likväl lät Påvel Jönsson omedelbart bössan tala då översten steg ut på gården.

Det sägs också att Jöns Nilsson borde ha avstyrt dådet, men trots det hade han också varit beväpnad och följt sonen på dennes härnadståg.

I dansk historieskrivning, Danmarks adels årsbok, kallas det att Oldeland blev "skjaelmsvis skudt" på sin gård.

En dansk domstol bestående av femton män bestämde att Påvel Jönsson skulle läggas på stegel och hjul och hans far Jöns Nilsson halshuggas och förklaras för fredlös.

När domen överklagades beslutade landstinget i Blekinge under landsdomaren Willum Thomesen att endast Påvel Jönsson skulle mista livet. Han skulle dessutom endast halshuggas och inte läggas på stegel och hjul. Att steglas och läggas på hjul innebar att man misshandlades svårt, ben och armar krossades och så lades man upp för att vara andra till varning. Ofta skedde dock detta, av någon sorts barmhärtighet, efter halshuggningen. Jöns Nilsson frikändes helt av Willum Thomesen.

Även detta överklagades av fru Sophie Markdanner, Oldelands änka, och det intressanta nu är att Skåneland hade hunnit bli svenskt och när rättegången togs upp på nytt var det Göta Hovrätt som skulle döma. Under de första åren efter Sveriges annektering av Skåne gällde fortfarande i hög grad dansk lag. Svensk lag infördes successivt i de ockuperade områdena.

Det var också svensk lag som Sophie Markdanner hoppades på när hon överklagade Blekinge landstings mildrade dom.

Göta Hovrätt i Jönköping dömde den 12 november 1661 emellertid enligt den ursprungliga femtonmannadomen över Påvel Jönsson. Jöns Nilsson förklarades däremot för fredlös och skulle utvisas ur riket till dess han nått förlikning med målsäganden.

Dessutom skulle Jöns Nilsson betala 200 daler i silvermynt och landsdomaren Thomesen, som hade friat Jöns Nilsson, erkände att han gjort fel och dömdes till 140 daler silver till hovrätten för kostnader i samband med rättegången.

Vid sökning på internet finns en sida om 41 avrättade på Lister och där finns Påvel Jönssons namn med. Men varken Påvel Jönsson eller hans far lär ha avrättats. De fångades helt enkelt aldrig in, medverkade inte vid någon av rättegångarna, och det finns inga spår i arkiven över var de tog vägen.

Henrik Oldelands kropp fördes till Danmark, till Kongsted kyrka på Själland, en bit söder om Köge, där han begravdes. Varför han begravdes vid just den kyrkan är också ett historiskt frågetecken. Det går inte att finna någon koppling till den trakten varken från hans eller hans hustrus släkt.

Författaren Hans Milton, Sölvesborg, som har skrivit historien

Kongsted kyrka på södra Själland där Henrik Oldeland begravdes. Hans kropp flyttades i samband med att kyrkan restaurerades på 1800-talet.

Bild: Per Erik Tell

om mordet på Ryedal i tidskriften Saxo 1990 vet inte heller varför Oldeland fördes till just Kongsted kyrka för att bli begravd där, men tror att färden skedde till havs, från någon av hamnarna på Lister, eller från Pukavik.

Under ett besök vid Kongstedt kyrka söker jag efter en gravsten eller något minne av den mördade adelsmannen. Det finns inte, men får senare sin förklaring. Kyrkan stammar från 1100-talet, men blev fullständigt ombyggd i sengotisk stil på 1450-talet. Det finns massor av vackra takmålningar i kyrkan. 1868 rasade delar av kyrkan samman och då fördes elva kistor ut från kyrkan och flyttades till Östra Egede kyrka, någon kilometer bort där de grävdes ned. Först senare hittade man minnesplattor som visade vilka det var som förts bort och begravts på nytt. En av dem som fick en ny grav var Henrik Oldeland men den förblev omärkt.

Henrik Oldeland och Sophie Markdanner fick tre döttrar, varav den yngsta föddes ett halvår efter mordet.

Sophie Markdanner bodde tidvis i Kristianstad till sin död 1677 och Hans Milton skriver att den yngsta dottern, Hedvig Oldeland, tog över Ryedals gård, gifte sig med gårdinspektorn och skrivaren vid pottaskebruket i Hålabäck, Richard Broomé. Denne följde Karl XII på hans krigståg till Polen där han dog i Krakow 1702.

Folkmorden i Örkeneds skogar

Leopold II, Adolf Hitler, Josef Stalin, Mao Tse-tung, Pol Pot och Slobodan Milosevic är kända krigsförbrytare som tillsammans kan anses ansvariga för miljoner människor död.

Det handlar om folkmord.

Till gruppen borde vi kanske lägga Johan Gyllenstierna och alldeles säkert hans herre Karl XI.

Johan Gyllenstierna var Karl XI:s rådgivare och sannolikt den som föreslog kungen besluta att all manlig befolkning i Örkeneds socken som var i stånd att bära ett gevär skulle huggas ned, gårdarna brännas och allt skövlas. Med det lakoniska tillägget: i god ordning.

Historieprofessorn Dick Harrison i Lund är i alla fall säker på sin sak:

– Hade det som hände i Örkened 1678 hänt i dag hade det absolut varit ett ärende för krigsförbrytartribunalen i Haag, säger han.

I FN:s folkmordskonvention från 1948 står:

”I denna konvention förstås med folkmord envar av följande gärningar förövd i avsikt att helt eller delvis förinta en nationell, etnisk, rasmässigt bestämd eller religiös grupp, att döda medlemmar av gruppen, tillfoga dem, eller påtvinga dem, svår kroppslig eller själslig skada, genomföra åtgärder för att förhindra födelser inom gruppen eller att med våld överföra barn från gruppen till annan grupp.”

Det här hände långt före FN. Det var 1678 och det skånska kriget rasade. Bondeherrar, friskyttar och snapphanar beredde de svenska soldaterna stort besvär och de svenska herrarna hade bestämt sig för att, som det brukar kallas, pacificera den nordskånska landsbygden.

Kampanjen att förmå de skånska bönderna att svära trohet till den svenske kungen Karl XI drevs av Johan Gyllenstierna. Med nit och flit och plikt mot kungen, samt några hundratal ryttare, satte han av till kyrkbyarna över hela norra Skåne och Blekinge.

Alla män över 15 år skulle samlas på kyrkbacken. Den som inte kom skulle hemsökas med eld och brand, och inte ens barnet i vaggan skulle skonas.

För de samlade läste Gyllenstierna upp vad som gällde om bönderna fortsatte sitt samröre med danskarna. Sedan utlovades amnesti om de lovade att inte längre beblanda sig med danskar eller snapphanar, som de dessutom skulle fördriva och bekämpa. Något de fick skriva under på. Dessutom tvingades bönderna lämna ifrån sig sina vapen.

Skulle någon bryta emot avtalet utgick böter på 1000 riksdaler silvermynt och var tionde man i byn skulle hängas.

Samtida krönikören, prästen i Kågeröd, Sthen Jacobsen, skriver i sin *Den Nordiske Kriigs Krönicke* att det inte rörde sig om tomma hot:

”Långfredagen 1677 begravdes Åge Fremdeson och Fajer Gamelson i Rävninge och Anders Mogensen i Perstorp, vilka tre från Hästveda socken blevo ynkligen avlivade vid gamla gränsen i krigstiden fördi de blevo funna av svenska krigsfolk ha gevär.”

Under vintern var snapphaneverksamheten låg, men våren 1678 blommade gerillakriget upp igen. Inte minst var trakten kring Lönsboda i Örkeneds socken ett tillhåll för snapphanar.

Den 22 april 1678 startar det som skulle kunna ha blivit det totala utrotandet av Örkeneds socken. Karl XI:s order är tydlig. Allt manfolk som kan bära gevär ska avlivas och gårdarna brännas.

Löjtnanten Nils Skytte konstaterar i en dagbok också att han redan samma dag brände Kärraboda, Räftefta, Smålatorp, Månstorp, två möllor och ett hus. Dessutom halshöggs en gammal bonde innan de gick i bivack i Lönsboda.

Dagen efter fortsatte Skytte och hans kompani med att bränna Grefveboda, Södra Hafhult, Norra Hafhult, Trölsatorp, Tjufön, Rumpebo, Kjättebo, Ulfshult, Torhult och Hanhult, innan de åter vilade ut i Lönsboda.

Nu blev inte dödstalen särskilt stora vid den här enskilda kampanjen emot Örkened. Ett tiotal offer som mest, tror både de samtida

nedtecknarna och dagens historiker. De flesta hann nämligen lämna sina hus, torp och hemman och gömma sig i skogarna. Resultatet kan istället ha blivit det motsatta mot vad svenskarna önskade. Bland alla dessa som nu stod utan hus och hem ansåg sig många utan annan råd än att ansluta sig till snapphanarna. Andra tog sig över till Själland som flyktingar, där den danske kungen gav dem en fristad.

Jakten på snapphanarna intensifierades. Det finns många vidriga berättelser om hur de behandlades då de slutligen fångades in. En del föredrog att ta sig eget liv då de förstod att spelet var slut, andra gav sig in i en hopplös strid för att hellre dö av svärdet än att hamna inför rätta och dömas till en död orsakad av djävulska svenska tortyrmetoder.

Sven Erlandsson Banketroja var en av de kända snapphanejägarna. I februari 1679 fångade han bondesonen och friskyttkaptenen Hans Severin från Skivarp.

Severin dömdes av krigsrätten att

”...spetsas levande, inte invärtas utan mellan rygg och hud igenom nacken och sedan sättas på pålen, fötterna naglade och händerna bakbundne under en ny galge med rep om halsen, inte tilldraget. Hans namn slås på repet.”

Sthen Jacobsen i Kågeröd redovisar en annan svensk metod att göra sig av med tillfångatagna snapphanar, som troligen inte ens besvärades med någon rättegång. Det var 1678-79. Jacobsen skriver:

”När de svenske denne vinter finge fatt på några snapphanar, då pinade de dem först under fötterna med glödande järn, och satte sedan en spetsad påle in vid deras ända och ut vid näsan. Sedan spikade de fast dem vid ett träd med en spik genom båda deras händer över huvudet och lät dem hänga så tills de dog.”

Hur uppstod fenomenet snapphanarna i Skåne?

Det talas om band av stråtrövare, och nämns till och med som snapphanar redan på 1500-talet, men det är först under de upp-trappade dansk-svenska konflikterna på 1600-talet som snapphanarna blev en rörelse att räkna med.

Kanske var det svenskarna själv som födde och gödde de här banden av rövare och paramilitära förband som levde i skogarna, med egna herrar, efter egna lagar. Redan när Sverige försökte er-

övrå Skåne i det som kom att kallas Horns krig 1644-45 gick man mycket brutalt tillväga mot den skånska landsbygdsbefolkningen. Den svenske fältmarskalken Gustaf Horns namn nämndes under lång tid med fasa i Skåne.

1800-talspoeten och författaren August Zacharias Collin från Glimåkra skaldade i samlingen *Bålet vid vägen* bland annat så här:

*"... Men vi gamla, vi som sågo
Darna då Horns knektar lågo
Här i Skåne, stulo, brände
Och på menskor gjorde ände.
Far min mindes onda tider
Under Fjerde Christians strider.
Svenskarna från Småland bröto
In, allt levande de sköto.
De var gård i aska lade.
Fem och tjugo socknar hade
Bort på andra sidan Vä,
Ej ett hus till ly och lä.
Kölden intill mårgen skar..."*

Det svenska rytteriet mer eller mindre tvingade ut folket i skogen, undan förtryckarna. Inte var det konstigt att de bevåpnade sig här och ruvade på hämnd, tog ut den där det gick genom snabba överfall och mord och sedan lika snabbt drog sig tillbaka till den skyddande skogen.

Karl XI:s förmyndarregering gick fram med brutala metoder under hela försvenskningen av Skåne, även om skåningarna under en tid fick behålla gamla danska lagar och regler.

Skåningar skickades på militärtjänstgöring till Baltikum. De rymde så fort tillfälle gavs. För att återkomma hem som desertörer, till vad?

På de skånska gårdarna installerades tyska ryttare, legosoldater i svensk tjänst. Dessa gavs långtgående privilegier och många bönder övergav i förtvivlan sina gårdar och hade kanske inget annat val för att överleva än att ansluta sig till snapphanebanden.

Så växte en gång i tiden snapphanerörelsen till sig. Den hade också hela tiden sitt stöd från den danske kungen.

Trots oroligheterna fortfor försvenskningen i Skåne. En hel del skånska bönder utvandrade till Själland, där de fick en fristad. Andra, som inte mördades av svenskarna, skrev under en försäkran om trohet mot den svenske kungen. De ville ha lugn och ro efter decennier av krig och elände.

Kanske danskarna också påskyndade försvenskningen av Skåne.

När Kristianstad hade fallit den fjärde augusti 1678 tågade de danska soldaterna molokna söderut mot Landskrona för att ta sig till Danmark. På vägen stal och vandaliserade de allt som kom i deras väg. Syftet sägs i första hand ha varit att försvåra för den svenska armén, men som i alla krig var det de civila som drabbades.

Kim Hazelius skriver i boken *De kallades snapphanar* om de skånska böndernas förnedring:

”Uppgivna och förtvivlade fick de se sina gårdar försvinna i lågor, sin boskap drivas iväg av de danska soldaterna och sina grödor förstörda.”

Samtidigt med fästningens fall i Kristianstad hade danska trupper gått iland i Ystad. Där fanns också friskyttan och snapphanen Lille Mads. Tillsammans drog de igång ett vansinnigt härjningståg och brände Ystad, Trelleborg, Simrishamn och Skanör.

Nu ville skåningarna på allvar ha ett slut på kriget. Det kom den 26 september 1679 då danskarna tvingades acceptera sitt nederlag.

Kim Hazelius skriver:

”Kriget var över. I dess spår fanns skövlade landskap och en traumatiserad befolkning...”

Till generalguvernör i Skånelandskapen utsågs Johan Gyllenstierna.

Snapphanar och friskyttar som inte kunde finna sig i den nya ordningen fortsatte i sporadiska överfall att terrorisera landsbygden och dess folk.

Då hade Sven Erlandsson Banketröja redan jagat livet ur Lille Mads vid Sövde strax norr om Ystad och lämnat honom död på marken. Efter att bönderna yxat till en kista och begravt honom i Blentarp, grävde Banketröja upp den legendariske snapphanen, forslade honom till Åhus och steglade honom för allmän beskådan.

Då stötte hon kniven i Göingehövdingens hals

Författaren Carl August Cederborg gjorde henne till mördare – men var hon det verkligen? Vem var denna Pus-Else, som fick en så fasansfull död, inkilad i en uråldrig ihålig gammal ek i Wanåsskogen?

Göingskogarnas dimma sveper in både berättare och åhörare. Vi lyfter långsamt in i historien och i töcknet går det inte längre att avgöra var gränsen går mellan sanning och skröna.

Det är 1679. Det skånska kriget drar fram över Skånes norra delar och gränstrakterna mot Småland. Krigshjälten Svend Poulsen, han som kallas Svend Göing eller Göingehövdingen, ligger blodig på marken efter flera hugg i ryggen och med ett öppet gapande sår i halsen, ur vilket blodet sprutar. Han dör.

Carl August Cederborg, prästapåg från Kviinge och född 1849, är den som berättar. Hans far var präst på Wanås och Carl August känner trakten och dess historia väl.

Cederborg berättar hur Göingehövdingen Svend Poulsen slåss för livet med en annan snapphane, Röde-Nisse, som hamnar i underläge och tappar sin kniv. Då träder Pus-Else in på scenen.

Ur *Göingehövdingen* (1899):

”Upptagande av den tappade kniven jagade hon den med anlåtande av hela sin styrka ända till skaftet i Göingehövdingens rygg. Han släppte sitt tag och försökte värja sig mot denna nya fiende, men förmådde icke resa sig, utan föll åt sidan!

Pus-Else stötte då kniven i hans hals, ett rosslande hördes, och Göingehövdingen var död – fallen för zigenerskans egen hand, samma hand som han under ungdomsårens berusning överhöljt med brännheta kyssar...”

Cederborg målar ut Pus-Else som en häxa, ful och mörk, med "flammande furieliknande ögon", som en gång varit en firad skönhet och dansat på Köpenhamns krogar och där älskat och älskats av den unge Svend Poulsen. Redan innan det fatala mötet vid Wanås inser Göingehövdingen att hon blir hans öde. Han utbrister:

– Pus-Else är icke någon kvinna, icke någon människa. Hon är den nuvarande snapphanerörelsens förkroppsligade onda ande, splitets och självkloketens ande, röveriets och lömskhetens ande, urartningens ande.

– Hon kan ej leva utan att spinna ränker, och dessa komplotter bli farliga för det mål, för vilket jag strävar. Varken hänsyn till de sämre elementen bland friskyttarna, vilka i henne se en ledande makt med övernaturliga krafter, eller minnet av en bland mina första ungdomsdärskaper, då denna djävul i kvinnohamn snärjt mig i sina garn, ska frälsa henne från en död, som hon hundra gånger förtjänat.

Det blir alltså tvärtom.

Emellertid är hennes tid också utmätt, och när hennes son, Sven Puse, får skallen kluven av en svensk soldat, dras snaran åt på allvar. Cederborg skriver:

"Nu låg han, den vackre pojken, som hon hade hoppats kunna en gång göra till alla snapphanars hövitsman, fallen och död."

Pus-Else hade den svenske fogden på Wanås, Lars Rydings, dotter Anna som gisslan. Hon skulle ges åt en snapphanehövding. Nu startade jakten på Pus-Else, där hon satte av genom skogen, korsade Wanåsvägen och försvann bland ekarna.

De svenska soldaterna omringade skogen och lät sedan ringen krympa, sakta men säkert, övertygade om att de till slut skulle stå öga mot öga med den fruktade häxan. Men då ringen var slutan fanns det ingen där.

Det sägs att en svart korp flaxade till från ett träd och flög iväg. I torp och pörten berättades att Pus-Else hade förvandlat sig till en fågel och flugit ur de svenskes händer.

Dagarna efter den fåfänga jakten hördes skrik och ångestfyllt jämmer från ekskogen. Ingen vågade gå dit och undersöka de häxliknande ljuden.

Pus-Else var borta. Hon kom aldrig tillbaka.

Cederborg vet att berätta en god historia och flyttar fram hand-

lingen ungefär 150 år. Han beskriver hur två torpare i slutet av 1830-talet fällde en månghundraårig ek i Wanässkogen. Eken var ihålig och inuti denna fann man ett skelett av en människa och kvarlevorna av en ryttarpistol med hjullås och en lång kniv. Det konstaterades att skelettet var från en ovanligt lång och kraftig kvinna.

Några meter över marken hade eken ett hål, en öppning, stor nog att en vuxen människa med lite besvär kunde ta sig igenom. Där hade Pus-Else krupit ned och gömt sig. Väl inklämd i den trånga eken hade hon inte kunnat röra sina armar och därför blivit oförmögen att klättra upp igen då de svenska soldaterna gett sig av från trakten.

Cederborg skriver:

”Hon hade undkommit galgen, men hur lätt och mild skulle ej döden i snaran ha varit mot denna långsamma förfärliga död i ekens kolsvarta, trånga mörker, uppfyllt av stoftet från rutten ved och garvsyreångor.

Pus-Elles död var gräslig, nästan lika förfärlig som hennes brott. Hon kunde icke ens falla på knä för att tiga om förskoning från plågorna. Och människorna flydde hennes hemska nödrop, vilka de tog för en ond andes klagoljud...”

En ihålig gammal ek i norra Skåne. Legenden om hur Pus-Else klättrade in för att undkomma de svenska trupperna lever i Göingens vilda skogar.

Bild: Per Erik Tell

Så långt Carl August Cederborg. Sannolikt har han hört en historia som hans obändiga fantasi broderat vidare på. I torp och stugor i Göinge har författarens Pus-Else sedan fått evigt liv. Många övertygades om att berättelsen är autentisk.

Än idag vet folk i Göinge att berätta att kniven och pistolen, samt ett rött tygstycke togs omhand av hembygdsföreningen i Broby och därefter lämnades vidare till Regionmuseet i Kristianstad.

Maria Jehander-Andersson, Regionmuseet i Kristianstad:

– Nej, här finns det inte, och hade det funnits i våra samlingar så hade jag nästan med säkerhet också känt till det. Jag har jobbat här i trettiofem år.

Leif-Åke Lannetoft, Broby Hembygdsförening:

– Har jag inte ens hört talas om. Skulle kanske i så fall kunna ha varit något som Pehr Johnsson i Broby hade i egna samlingar. Han hade mycket kontakt med Kulturen i Lund, så kanske det hamnade där, men det är nog bara en skröna.

Karin Schönberg, intendent på Kulturen i Lund:

– Nej, det är ingenting som finns i våra samlingar. Jag har gjort en datasökning både på Pus-Else och Wanås, men hittar ingenting.

Håkan Nilsson, Ystads museum, Klostret:

– Jag har jobbat mycket med samlingar i Göinge och tillsammans med Thorsten Andersson på Regionmuseet i Kristianstad. Jag är nästan säker på att detta bara är en vandrings sägen, en skröna, som uppstått i spåren på Cederborgs romaner om Göingehövdingen. Det är inte lönt att leta. Det röda tygstycket och dolken hittar du aldrig. De finns inte.

Fanns då Pus-Else?

– Om inte annat så har hon säkert funnits i folktro. Cederborg var väldigt lyhörd för att snappa upp historier om människor och händelser. Det finns troligen korn av sanning. Jag tror att detta är en urgammal berättelse, en saga eller sägen som vandrat runt bland folket i Göinge och som Cederborg har utvecklat. Vad som eventuellt är sant det vet man inte, säger Håkan Nilsson.

Han är väl insatt i den cederborgska snapphaneskrönan och nämner att han bott granne med Pusa-huset, strax väster om Wanås. I Pusa-huset bodde musikern Göte Färm under många år.

– Det kallas för Pusa-huset och är ett charmigt litet hus. Den

Snapphanekonan Pus-Else lever i allra högsta grad. Rosie Hennig i Dönaberga har nästan blivit ett med henne efter 25 års föreställningar på Teater Stenbårsland i Göinge.

Bild: Mats Hennig

gamla ytterväggen var på sina håll innervägg i huset. Det var låga dörrposter, berättar Göte Färm.

Det var inte bara på grund av att folk var mer småväxta på den tiden, tillägger Göte, utan också för att det inte skulle släppa in mer kyla än nödvändigt. Och, säger han, det var också en försvarsdetalj.

– Den som tvingades bocka sig för att komma in kunde inte angripa lika lätt, och var dessutom mer sårbar. Det säger en del om den tiden, säger Göte Färm, som bodde i huset under drygt sju år,

men aldrig mötte de spöken som sägs hemsöka huset.

Förutom detta Pusa-hus finns det enligt Ortnamnsregistret, också i Gryts socken, Knislinge, hus som i folkmun kallats Pusa-torpet, Pusas eller Pusens. Spåren efter Pus-Else är således många, även om det här kan röra sig om samma hus. Vad skulle då Pus betyda i Pus-Else? I Institutet för språk- och folkminnen och deras databas över sydsvenska dialektord betyder pus olika saker som skulle kunna appliceras på Pus-Else. Pus betyder till exempel stänk. Men pussja eller puscha kan också stå för hora eller slampa. Att pussa kan vara att hetsa. Namnet är väl valt för att passa karaktären Cederborg skildrar.

Skådespelerskan Rosie Hennig i Dönaberga har spelat Pus-Else i tjuugo-tjugofem år i föreställningar på Teater Stenbärland. Hon får fortfarande förfrågningar om att vara Pus-Else, och beskriver sin rollfigur så här:

– Hon är en mångkunnig kvinna, men hon är ful i munnen och hon skrämmer folk. Hon är ganska elak och hon är trollkunnig, säger hon.

– Hon var en stark kvinna, och de ansågs farliga, tillägger Rosie Hennig.

– Prästen svor och spottade tre gånger då han mötte henne på vägen, skrattar Göte Färm.

Det är musikern och författaren Lars Fernebring som skrivit texterna kring Pus-Else som Rosie Hennig i Dönaberga fortfarande spelar upp för en förväntansfull publik. Intresset för snapphanehistorier är stort.

Visst lever hon än – Pus-Else.

Bygdeupptecknaren Thore Brogårdh i Hallaryd berättar om ett märkligt sammanträffande. På 1920-talet kom en bössa till Broby museum efter inköp hos landstingsman Jon Jönsson i Hallaryd. Den hade enligt uppgifter hittats i en stor ihålig ek i Vittsjö socken. Vid sidan om bössan fanns ett skelett. Bösskolven var skadad nedtill och dateras till omkring 1770.

Brogårdh har hos flera äldre Vittsjöbor fått saken bekräftad, och menar att den inte är uppdiaktad.

Att Cederborg av detta skulle ha inspirerats till sin berättelse om Pus-Else faller på sin egen orimlighet då Göingehövdingen publicerades 1899, men det är ju en uppseendeväckande parallell.

GIFTMORDEN I ÅRRÖD 1860

Bild: Per Erik Tell

Hon tog livet av båda sina män med rottekrut

Kvacksalvaren Swensson från Lyby kallades hem till bonden Anders Persson i Årröd, som den första veckan i december 1860 bara blivit sjukare och sjukare. Swensson ordinerade saltomslag om händer och fötter och varm ull kring halsen. Han gav bonden också en blandning av salt, hjärtstyrkande droppar och ytterligare några märkliga blandningar som rördes ut i skirat smör och vatten.

Det hjälpte inte. Samma dag, den 11 december 1860, avled Anders Persson på Årröd nr 2 i Östra Sallerup.

När änkan Elna Olsdotter tre dagar senare pratade med prästen om begravningen och fick beskedet att den kommer att dröja, därför att det har ställts krav på obduktion, var ett skänkt dubbelmord på väg att rullas upp.

Elna Olsdotter var från Starrarp utanför Frenninge i närheten av Vollsjö. Hon var född 1826 och 23 år gammal gifte hon sig med Måns Mårtensson i Brandstad. Sju månader efter bröllopet blir Måns sjuk och efter tre veckor dör han. Det uppkommer misstankar om att Måns Mårtensson inte dött en naturlig död, men det kommer först efter det att Måns blivit begravd och ryktena ebbat så sakta ut.